

**ATEŞİN MİTOLOJİK KÖKENİ: TÜRK VE YUNAN MİTOLOJİLERİNDEKİ
TASARIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI**

Öğr. Gör. Dr. Adil ÇELİK*

ÖZ

Ateşin insanlar tarafından kontrollü biçimde kullanılması ile birlikte, karmaşık bir bütün olan kültürün farklı kurumları daha hızlı biçimlenmeye başlamış, böylelikle insanlık kendini doğanın geri kalan parçasından daha kolay ayırabilmiştir. Bu ayrımda kullanılan en temel belirleyiciler olan barınmadan beslenmeye, örgütlenme biçimlerinden inançlara kadar halkbilimi disiplininin ilgi alanına giren pek çok kültürel kurum; ateşin evcilleştirilmesi ile yakın bir ilişki içerisinde. Felsefenin olmadığı ve mitolojinin felsefe işlevini üstlendiği ilkel dönemlerde ateşin bu gücünün farkında olan insan, bu aracın etrafında birtakım mitler üretmiştir. Farklı toplumların aynı soru ya da sorunlar üzerine ürettiği mitlerin anlamlarını daha iyi kavrayabilmek adına yürütülen karşılaştırmalı çalışmaların iki asırlık bir geleneği vardır. Bu makalede sözü edilen bu geleneğin benimsediği yöntemle Türk ve Yunan mitolojilerinde ateşin kökenine dair üretilen mitler karşılaştırılarak iki toplumun düşünce dünyasına eğilmek hedeflenmektedir. Yunan mitolojisinde Hephaistos ve Prometheus etrafında biçimlenen anlatılar ile Türk mitolojisinde Ülgen, Ürün Ay Toyon ve Ülgen'in kızları etrafında biçimlenmiş olan mitlerin en eski yazılı kayıtları, araştırmanın malzemesini oluşturmaktadır. Karşılaştırma sonucunda elde edilen bulgular; ateşin yaratılışı, tanrısallığı, insanlardan esirgenmesi, insanlara ulaşması, tanrıların intikamı, akıl, aile, cinsel kişileştirme, tören ve insanın yakaladığı ayrıcalıklar gibi temalar üzerinden değerlendirilerek iki toplumun dünyayı kavrayışı arasındaki benzerlik ve farklılıklar saptanıp açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak iki toplumun ateşle ilgili mitlerinde pek çok ortaklık bulunmasına karşın özellikle tanrı fikirlerinde belirginleşen bazı net ayrımlar da saptanmış ve bulguların nedenleri üzerine olası tahminlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ateş, Türk mitolojisi, Yunan mitolojisi, karşılaştırma

**MYTHOLOGICAL ORIGIN OF FIRE: A COMPARISON OF ENVISAGEMENTS IN
TURKISH AND GREEK MYTHOLOGIES**

ABSTRACT

With the controlled use of fire by humans, the different institutions of the culture, which is a complex whole, began to take shape faster, in this way humanity could separate itself from the rest of nature more easily. The main determinants of this distinction, many cultural institutions that from shelter to nutrition, from organizational forms to beliefs, are in the field of folklore discipline; has a close relationship with the domestication of fire. In primitive periods when philosophy was absent and mythology assumed the function of philosophy, human beings who were aware of this power of fire, produced some myths around this tool. In this article, it is aimed to focus on the world of thought of the two communities by comparing the myths about the origin of fire in Turkish and Greek mythologies with the method adopted by this tradition. The oldest written records of the narratives shaped around Hephaistos and Prometheus in Greek mythology and Ülgen, Ürün Ay Toyon and the daughters of Ülgen, in Turkish mythology; constitute the material of the research. The findings obtained as a result of the comparison; by evaluating themes such as the creation of fire, godlikeness, withholding from people, reaching people, revenge of gods, mind, family, sexual personification, ceremony and human privileges, similarities and differences between the understanding of the world of the two societies were

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Türk Halk Bilimi Bölümü/Toplumsal Uygulamalar Anabilim Dalı, adilcelik0@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-5347-3579

determined and explained. As a result, although there are many commonalities in the myths of the two communities about fire, some clear distinctions, especially in the ideas of god, have been identified and possible predictions have been made on the causes of the findings.

Keywords: Fire, Turkish mythology, Greek mythology, comparison

Giriş

Halkbiliminin çalışma alanına giren pek çok başlık, insanlığın ateşi evcilleştirmesi ile doğrudan ya da dolaylı bir ilişki içerisindedir. M.Ö. 800.000 ila 300.000 yılları arasında insanlar tarafından kontrollü biçimde kullanılmaya başlandığı düşünülen ateş sayesinde; insanı diğer canlı türlerine karşı ayrıcalıklı kılan kültürün karmaşık örüntüleri biçimlenmeye başlar. Beslenmeden barınmaya; örgütlenme modellerinden sağaltma tekniklerine, ritüellerden anlatılara kadar pek çok alanda oluşan bilgi ve uygulama kalıpları; belirli nitelikleri üzerinden ateşin evcilleştirilmesi ile bir şekilde bağlantılıdır.

Besinlerini ateşte pişirip tüketmenin getirdiği avantajla zaman içerisinde insanın bağırsakları ve çenesi küçülürken beyni büyümüş; besinlerini çiğnemek için saatlerini ve enerjisini harcamak zorunda kalmayan insan, farklı beceriler geliştirme olanağını yakalamış; ilkel dönemlerde sık ormanların yerine tarım arazileri oluşturarak “ekin” faaliyetleri yürütüp kültürü geliştirmiş, ateş etrafında anlattığı öyküler ile kenetlenip örgütlü yaşamayı kanıksamıştır (Harari, 2015: 25-26).

Kültürel hayatın karmaşık hâle gelmesi ve insan türünün doğa karşısında elde ettiği avantajların kaynağının dolaylı olarak da olsa ateşe temellendirilmesi gibi durumlar; bu araç etrafında birtakım inanç, tabu, uygulama ve anlatıların doğmasına olanak sağlamıştır. Pyne, tarihsel süreç içerisinde neredeyse hiçbir zaman ateşin, törenlerden ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulayarak ateşin kimi zaman bu törenlerin merkezinde bulunduğunu, kimi zaman da bu törenlerin gerçekleştirilmesini sağlayan bir araç olarak kullanıldığını dile getirir (2001:85).¹

Empedokles'ten günümüze uzanan tartışmalarda ateş, anasır-ı erbaanın bir parçası olarak tescillenmiştir. Buna karşın ateşin “*doğal varlık olmaktan çok bir toplumsal varlık olduğuna belki yeterince işaret edilmemiştir*” diyen Bachelard (1995: 15); ateşin doğaya karşı geliştirilen insansı bir silah olması üzerinden, onun kültür ile olan güçlü ilişkisine dikkat çeker. Aynı hususa vurgu yapan Pyne, insanların yerküreyi kolonize etmesini bu türün ateş ile donanmasına bağlar (2001:27). Uygarlık tarihinde böylesine önemli bir konuma sahip olan ateşin insanlara sağladığı avantaj, yine insanlar tarafından oldukça erken dönemlerde saptanmış ve bu durumun sonucunda da onun kutsallığına dair fikirler filizlenmeye başlamıştır. Bu farkındalıktan kaynaklanan yüceltmenin doğal bir sonucu olarak pek çok toplumda ateş, doğrudan ya da dolaylı olarak mitler içerisinde kendine yer bulmuştur.

¹ Pyne'in bu yargısı, Türk folkloru söz konusu olduğunda da geçerliliğini korur. Türk folklorunda ateş etrafında biçimlenmiş bazı uygulamalar üzerine yapılan çalışmalar için bkz.: (Kırcı, 1998; Dilek, 2007; Bekki, 2007; Çıblak, 2007; Tanyu, 1976; Ozan, 2011). Konuyu kültür tarihi açısından ele alan bir çalışma için bkz.: (Uhri, 2003). Türk kültüründe ateş üzerine yapılan ayrıntılı bir monografi için bkz.: (Kumartaşlıoğlu, 2016).

Mitolojinin ilkel toplumların felsefe yapma biçimi olduğunu düşünen Frazer, insanlığın tüm icatları içerisinde ateş yakma tekniklerinin en önemlisi olduğunu dile getirir ve bu konuda oluşan mitolojik anlatıların derlenip kıyaslanması gerekliliğini vurgular (2018: 12). Farklı toplumların sözlü kültürlerinden derlenen mitosları bir araya getirip değerlendirmeye tabi tutan Frazer (2018), insanlığın ortak belleğinde ateşin nasıl bir anlama sahip olduğunu göstermeye çalışır. Ateşin farklı toplumlara ait halk anlatılarındaki yaygınlığı, Motif-Index'in dizin kısmındaki "fire" maddesine (Thompson, 1955-1958:286-289) kısaca göz atıldığında tüm çiplaklığı ile kendini gösterir.

Tarih, coğrafya ya da ulusal farklılıkların sınırlayıcılığından sıyrılarak evrensel bir düzlemde mitlerin niteliklerini belirlemeye çalışan Eliade'ye göre; mitleri bilmek, nesnelerin kökenindeki bilgiye da vakıf olmak anlamına gelmektedir (2001:23). Farklı unsurların köken bilgisine bugün rasyonel nitelikli araştırmalarla ulaşılsa da günümüzdeki bilim anlayışının bulunmadığı ilkel dönemlerde bilgiye vakıf olmanın biçimlerinden biri olarak mitlerin üretildiği görülür. Üretilen bu köken bilgisi, irrasyonel olsa da bu bilginin bugünkü insanların atalarını rahatlattığı, su götürmez bir hakikattir. Ateşin kökenine dair oluşturulan mitolojik tasarımlar, bugün işlev değiştirerek de olsa varlığını sürdürürken onları üreten toplumlara dair verileri de muhafaza etmektedir.

Aynı soruların yanıtlarını farklı kültürel örüntülerin sınırlılıkları içerisinde arayan toplumların ürettiği folklor, kimi yönlerden birbirine benzerken kimi yönleriyle de ayrılıklar içerir. Bu benzerlik ve farklılıkların karşılaştırılmasıyla anlam üretme eğiliminin halkbilimi disiplini içerisinde XIX. yüzyıldan günümüze uzanan süreçte devam ettiği bilinmektedir.² Bu makale içerisinde, insanlığın en temel kültürel araçlarından biri olan ateş hakkında Türk ve Antik Yunan toplumlarının ürettiği mitler³ karşılaştırılarak metinlerin üretildiği toplumların zihin dünyaları arasındaki benzerlik ve farklılıklar anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Mitlerin yazı ile buluşması

Yunan mitolojisinde ateşin kökenine dair sözlü kültürde oluşan tasarımların erken dönemlerde yazı ile buluştuğu görülür. Bu mitolojik tasarımlar özellikle Hephaistos ve Prometheus adlı tanrılar ekseninde biçimlenmiştir. Klasik metinlerde

² "Fin kuramı" adlandırması ile kurumsallaşmaya başlayan ilk karşılaştırmalı çalışmaların, ürünün özünde gizli olduğu varsayılan anlam arayışından ziyade ürünlerin yayılma dinamiklerini çözmeye dönük sistematik bir çaba olması durumu, eleştirilere neden olsa da (Dorson, 2011:18) bu konuda hatırı sayılır bir literatürün olduğu vurgulanmalıdır. Fin kuramının benimsediği yöntemle ilgili oluşmuş literatürde dile getirilen eleştiriler, folklorun canlılığına dair vurgulara temellendirilmektedir (Çobanoğlu, 2005:143; Ekici, 2014:68). Performans teorisine dayandırılarak geliştirilen bu eleştirilerde de nihayetinde Fin kuramının benimsediği yöntem ile folklorun anlamının kavranamayacağına dair varsayımların bulunduğu görülür. Bununla birlikte evrimci folklor okulu içerisinde de karşılaştırma usulünün temel bir yöntem olarak kabul gördüğü ve anlama ulaşma açısından Fin kuramından daha elverişli olduğu söylenebilir.

³ Türk mitolojisinde ateşle ilgili tasarımların büyük ölçüde inançlara ve uygulamalara yansımış olduğu, konu ile ilgili literatür tarandığında tüm açıklığıyla görülür ancak bu çalışmada izlenecek olan karşılaştırma yönteminin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi amacıyla her iki kültürde de bir tür olarak mitlere odaklanıldığı için halk inanç ve uygulamalarına dair örnekler mümkün olduğunca konunun dışında tutulmaya çalışılmıştır.

kendisinden bahsedilmesi açısından bu iki karakterden Hephaistos daha popüler bir figürdür. Ona dair üretilen mitler; Hesiodos'un (2017) *Theogonia* ile *İşler ve Günler*'inde, Homeros'un (2014, 2014b) *İlyada* ve *Odysseia*'sında, Platon'un (2009) *Diyaloglar*'ında ve Aiskhylos'un (2015) *Zincire Vurulmuş Prometheus*'unda kendine yer bulmuştur. Prometheus'un ise Yunan mitolojisinin temel metinleri olan Homeros'un iki destanında adı anılmamakla birlikte Hephaistos'un anıldığı diğer dört eserde kendisinden bahsedildiği görülür. Türk mitolojisine baktığımızda Ülgen, Ülgen'in kızları ve Ürün Ay Toyon gibi güçlü tanrılar ve ateşle özdeşleştirilen Ateş Kargası gibi mitolojik varlıklar ekseninde ateşe dair oluşturulan mitlerin, kuşaktan kuşağa sözlü biçimlerde aktarıldığı ve bu bilginin XIX. yüzyılda yürütülen bilimsel araştırmalar kapsamında yazıya geçirildiği görülür. Türk mitolojisine dair bilgileri aktaran, daha eski dönemlerden kalma *Oğuz Kağan* destanı ve *Dede Korkut* anlatıları gibi önemli metinler bulunmakla birlikte bu öykülerde ateşin kökenine dair herhangi bir bilgi yer almaz. Bununla birlikte Çin yıllıkları ve Reşidüddin'in *Camiü't Tevarih*'i gibi eserlerde bu bilginin en azından bir kısmının yazı ile bulunduğu görülür. Türk mitolojisindeki tasarımların yazı ile buluşmasının Yunan mitolojisine nazaran daha yakın zamanda gerçekleşmiş olması, Türk toplumunun göçer ve sürekli bir dinamizmi içeren yaşam tarzının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Göçerin hareketliliği ile sözlü kültürün dinamizmi ve yerleşik hayata geçen toplumların yaşantısı ile yazının durağanlığı arasında oldukça ikna edici bir analogi kurulabilir. Bu durumun bir sonucu olarak Türk mitolojisindeki ateşe dair açık mitlerin, ilk defa XIX. yüzyılın ünlü Türkologları Radloff ve Verbitski gibi araştırmacıların yürüttüğü alan araştırmalarında yazıya geçirildiği görülür.

Yaratılış

Ateşin ilk kez nasıl oluştuğuna dair Yunan mitolojisinde açık bir tasarımdan bahsedilmez, buna karşın Türk mitolojisinde bu kapsamda değerlendirilebilecek anlatılar yer alır. Ülgen'in insanlara ateşi vermesini anlatan ve içinde kızlarının da geçtiği mitin bir varyantında Ülgen'in ateşi yakmasına dair bir betimleme bulunur. Hikâyenin sonunda Ülgen, toprağı iyice kaldırıp demirin katını bulup, çakıp ateşi yakar (Yamayeva'dan akt. Dilek, 2007:34). Başka bir metinde ise Ülgen, ateşi insanlara vermeden önce, biri kara diğeri ise beyaz olan iki taşı yanına alarak gökyüzünden aşağı iner ve bu taşları birbirine vurarak kurumuş otları tutuşturup ilk insana ateş yakmayı öğretir (Verbitski'den akt. İnan, 2000:66). Göktürlere dair anlatıları kayıt altına alan Çinlilerin metinlerinde yer alan bir köken mitine göre ateşi bulan kutsal ata, Türk adını alır (Liu Mau-Tsai'den akt. Esin, 2001:57-58). Söz konusu anlatıda ateşin nasıl bulunduğu dair bir ayrıntı verilmese de bunun oldukça önemli bir icat olduğu vurgusu çok belirgindir. Karaorman Tatarlarının bir mitinde ise yaratılış süreci açıkça dile getirilmese de Ülgen'in kızlarının, ateşi, "taşın sertliği ve demirin keskinliğinden" elde ettikleri söylenir (Radloff, 1994:136).

Bu örnekler dışında Türk mitolojisinde ateş yakmak için gereken tekniğe işaret edilen anlatılar da yer alır: Altaylarda bir kurbağa, ateş için gerekli malzemelerin yerini bilmeyen baş tanrıya "dağlarda taş, kayınlarda kav" bulunduğunu söyleyerek ateşin kaynağını işaret eder (Harva, 2015:184). Kalmuklardan derlenen bir anlatıda ise bir dağ, ateş yakmayı bilmeyen insanlara ateşin nasıl yakılacağını, "Benden elinize iki taş alın. Atlarınızın da tezeğini alın. Böylelikle size ateş olur" diyerek tarif eder (Direnkova'dan akt. Kumartaşlıoğlu, 2016:82). Bu tasarımlara ek olarak özellikle

Şamanist öğretileri yakın zamanlara kadar muhafaza etmiş olan bazı Türk topluluklarındaki dinsel törenlerde, din görevlilerinin okuduğu dualardaki bazı ifadeler, ateşin yaradılışına dair birtakım fikirlerin yansıması olarak değerlendirilmiştir.⁴

Yunan mitolojisinde ise ateş, daha insanlara geçmeden önce baştanrı Zeus ile bağlantılı olarak anılır; ancak Zeus'un ona ne suretle hükmettiğine ya da onu nasıl icat ettiğine dair herhangi bir açıklama bulunmaz. Bu durum, Yunan mitolojisinde ateşin evrenin temel maddelerinden biri olarak kabul edildiğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Evrene içkin bu temel madde, Yunan mitolojisinde icat edilmez.

Her iki mitolojide de tanrılarla bağdaştırılan ateş, başlangıçta insanlara oldukça uzak bir konumdadır. Türk mitolojisinde ilk insanların ateşin varlığından haberi yoktur, Yunan mitolojisinde ise Prometheus'un girişimine kadar insanlar, ateşi, Zeus'un zaman zaman gönderdiği yıldırımlar aracılığı ile yani belirli bir kısıtlama ile kullanabilmektedir. Ateşin tanrısal kökenlerine dair fikirler her iki mitolojide de açık bir ortaklık olarak değerlendirilebilir. Türk mitolojisinde ateşle ilgili en karakteristik mitlerde onu Ülgen bulur ve bazen kızları aracılığı ile (Radloff, 1994:136) bazen de doğrudan kendisi bu ateşi insanlara götürüp verir. Ateşi Ülgen'in yarattığına dair fikirler öylesine güçlüdür ki bunlar Altay kamlarının ilahilerine de yansımıştır (Anohin, 2006:11). Yakutlardan saptanan bir metinde ise ateşin kökeni Ürün Ay Toyon'a dayandırılır ve ateşin bir karga aracılığı ile insanlara taşındığı söylenir (Verbitski'den akt. Ögel, 2010:501-502). Bazı etnografların ateşin kaynağı olan Ürün Ay Toyon'u, gök tanrısının oğlu olarak aktardığı görülse de (Hudjakov'dan akt. Harva, 2015:183) ateşin tanrısal kökenine dair vurgu, güçlü ve sabittir. Yine Yakutlarda Ateş tanrılarının yedi kardeşi olduğu söylenir (Ögel, 1989:448). Tüm bu veriler, ateşin kaynağının tanrısal bir kökene dayandırılmasına işaret eder. Bu açıdan Yunan mitolojisinde Zeus, Türk mitolojisinde ise Ülgen ve Ay Toyon; başlangıçta ateşin kaynağı olan tanrılar olarak belirginleşirler.

Ateşin tanrısal kökenine dair temalarda yardımcı bir figür olarak yıldırım, her iki mitolojide de bir araç olarak kendini gösterir. Yunan mitolojisinde Zeus'un yıldırımına dayandırılan ateşin kökenine dair tasarımların benzerine Yakutlarda da rastlanır. Buna göre göğün üçüncü katında oturan Ulu Toyon adlı tanrının "ateş kuzgunu" aracılığı ile insanlara ateşi gönderdiği görülür. "Ateş kuzgunu" anlamındaki kavramın Yakut inançlarına göre aynı zamanda yıldırım anlamına geldiği bilinmektedir (Serosevskij'den akt. Harva, 2015:183). Buryatların anlatılarında da Sagadai Ubugun isimli bir kahramanın, yıldırımın çıkardığı yangından aldığı bir parça ateş sayesinde insanların ateşi kullanmaya başladığına dair bir tema vardır (Harva, 2015:183). Bu örnekler her iki mitolojide de ateşin başlangıçta meteorolojik bir olay olan yıldırıma dayandırıldığını ya da yıldırım aracılığı ile insanlara ulaştığını göstermektedir. Her iki toplumda da aynı soruları açıklamaya dönük mitolojik tasarımların geliştirilmesinde doğadaki olaylardan esinlenilmiştir.⁵

⁴ Bu konuda Kumartaşlıoğlu, Altay ve Hakasların dualarından alınan bazı pasajları, haklı bir şekilde ateşin kökenine işaret eden veriler olarak değerlendirmektedir (2016:79).

⁵ Aslında bu tarz bir eğilimin, farklı mitolojilerde varlığı daha XIX. yüzyılda bu konular üzerine kafa yoran Adalbert Kuhn ve onun takipçisi Schwartz tarafından saptanıp tanımlanmış bir durumdur. Mitlerin kökenini meteorolojik hadiselerle bağlayan bu eğilim (Cocchiara, 2017:251-252; Sokolov, 2009:54-55), ilkel bir folklor kuramı olarak da değerlendirilmektedir.

Esirgeme

Yunan mitolojisinde ateşin bizzat kendisine sahip olan, Türk mitolojisinde ise ateşi üretecek bilgiye sahip olan tanrılar yer alır. Hesiodos'un *Theogonia*'daki anlatısına göre ateş, başlangıçta Zeus'un attığı yıldırımlarla yeryüzündeki ölümlülere bir şekilde ulaşırken Mekone'deki insanlar (ölümlüler) ve tanrılar (ölümsüzler) arasındaki çatışmaların sürdüğü esnada Prometheus bir öküzü kurban ederek ikiye bölüp Zeus'un sofrasına kor ve bu paylardan birini seçmesini ister. Paylardan üstünde yağ olanın altında kemikler, üstünde karın derisi olan payın altında ise et ve yağlar yer almaktadır. Prometheus'un kendini kandırmaya çalıştığını anlayan Zeus, ölümlülerin tarafını tutarak kendini aldatmaya kalkan Prometheus'a öfkelenir ve o günden sonra "*dünyalılardan işine yarayan ateşi, kayın ağacının üzerine salmaz olur*" (Hesiodos, 2017:24). Ancak ateşin insanlardan esirgenmesi uzun sürmez ve kısa süre içerisinde Prometheus, onu çalıp insanlara verir ve Zeus intikam için başka planlar yapar. Aynı olaydan bahseden Aiskhylos; Prometheus'un, ateşi bir rezene sapının içinde çalıp insanlara verdiğini dile getirir (2015:6).

Türk mitolojisinde de ateşin çalınmasına dair güçlü olmayan anlatılar yer alsa da genel olarak ateşin, tanrılar tarafından acıma ve paylaşımcı hislerle insanlara hediye edildiği görülür.⁶ Tıpkı Yunan mitolojisinde olduğu gibi ateşin kaynağı, baştanrı olan Ülgen ile bağdaştırılır. Ancak Ülgen, Zeus gibi ateşi insanlardan esirgeme çabası içerisinde değildir. Dahası, insanların çektiği sıkıntıları görüp onların varlıklarını daha rahat sürdürebilmeleri için ateşi onlara ulaştırmanın yollarını arar (Ögel, 1989:55). Bu açıdan Türk mitolojisindeki Ülgen, ateşin kaynağı olan baştanrı olması ile Zeus'a benzerken onu insanlara ulaştırması ile de Prometheus'u andırır.

Öte yandan Türk mitolojisindeki Ülgen'in paylaşımcılığına karşın, Yunan mitolojisindeki Zeus'un bencil tavrı arasındaki oldukça keskin ayrılık dikkat çekicidir. Yunan mitolojisindeki baştanrının bencilliğine dair fikirler, bu mitleri üreten toplumun yerleşik hayata geçmiş olması; bireyin, toplum karşısında önem kazanmaya başlaması gibi durumların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Göçer bir şekilde yaşayan Türk toplumunda ise doğaya karşı mücadele ederken toplu halde hareket etmenin doğuracağı avantajlar çok önemli olduğu için toplumun önemine dair fikirlerin bireye nazaran ağır bastığı tahmin edilebilir. İnsanların, göremedikleri varlıkları zihinlerinde tasarlarlarken kendilerinden yola çıktıkları düşünülürse iki toplum arasındaki yaşam tarzı farklılığının mitolojideki tanrıların üretimine bu şekilde yansıdığı söylenebilir.

Ateşe sahip olan imtiyazlı azınlık tarafından geri kalanlardan ateşin esirgenmesine dair fikirler Türk mitolojisinde Yunan mitolojisine nazaran oldukça zıt bir çerçeveden işlenmiştir. Buryatlardaki bir anlatıya göre insanların ateşi tanımadığı bir

⁶ Ateşin çalınmasından ziyade kırlangıcın çatal kuyruğunu açıklama niteliğinden dolayı bir mit değil de daha çok etimolojik efsane (Boratav, 2000:101) olarak tanımlanabilecek iki anlatı, bu kapsamda değerlendirilebilir. Biri Buryatlardan, diğeri ise Hakaslardan derlenen ve birbirinin varyantı olma olasılığı yüksek olan bu iki anlatı şu şekildedir: Buryat anlatısında ateşi Gök Tanrı'dan çalıp insanlara götüren bir kırlangıçtan bahsedilir. Kırlangıcın bu eylemi üzerine Gök Tanrı bir tokat atar ve kırlangıcın kuyruğunun çatal yapısı ortaya çıkar (Direnkova'dan akt. Harva, 2015:185). Hakaslardaki anlatıda ise yine bir kırlangıç, ateşi, yeraltı dünyasının tanrısı Erlik'ten çalıp insanlara verir (Butanayev'den akt. Kumartaşlıoğlu, 2016:81). Kaynaklarda olayın öncesi ve sonrasına dair ayrıntı verilmez.

dönemde henüz insan olan kirpi, çakmak taşının nerelerde bulunduğunu ve bu taşla ateşin nasıl yakılacağına dair bilgiyi kendi eşine söylerken tanrıların gönderdiği bir doğan tarafından gizlice dinlenir. Böylelikle ateşin nasıl yakılacağını öğrenen tanrılar, onu insanlara verip bu bilginin kaynağı olan ve onu gizlemeyi tercih eden bencil insanı da kirpiye dönüştürerek cezalandırırlar (Harva, 2015:184). Yunan ve Türk mitolojilerinde ateş etrafında oluşan cezalandırma teması ortak iken Yunan mitolojisinde ateşi inşalara götürüp hediye eden, Türk mitolojisinde ise ateşi gizleyen figürler cezalandırma olayının nesnesidirler.

Yunan mitolojisinde Prometheus'un tanrılardan ateşi çalması, tanrıyı alt etmek şeklinde gerçekleşen ve öznesi insan olan bir zaferdir. Ateşin çalınması ile birlikte Olimposlu tanrılar her ne kadar kaba kuvvetle Prometheus'a korkunç bir ceza verse de nihai olarak akıl, artık kesin bir şekilde insanlara geçmiştir. Erhat, bu olayı bir devrim olarak değerlendirir ve bu süreçten itibaren insanların artık tanrılara tapma ya da onları hiçe sayma gücüne vakıf olduğunu vurgular (2007:255). Nitekim Dougherty'e göre de Prometheus'un temsil ettiği dört temel anlamdan biri başkaldırıdır (2006:19).⁷ Tanrıyı alt etmeye dair bu fikirlerin belirtileri, Türk mitolojisindeki ateşle ilgili tasarımlarda görülmez. Buna karşın tanrının otoritesinin kutsallığına dair fikirler tüm canlılığı ile kendini gösterir. Onun meşruiyetini sorgulamaktan öte koşulsuz bir teslimiyetin varlığı söz konusudur Türk mitolojisinde. Bu farklılaşma da eski Türk toplumu ile Antik Yunan'ın yaşam tarzlarındaki farklılığın bir başka yansıması olarak değerlendirilebilir. Hayvancılık ve savaşa dayalı bir ekonomik model ile göçer bir şekilde yaşayan Türk toplumu ile şehir devletlerinde ticaretle geçinerek yaşayan Antik Yunan toplumunda birey ve toplum ilişkisinin farklı biçimlerde işlediği düşünülebilir. Bir tarafta her an ortaya çıkma potansiyeli bulunan tehlikelere karşı sürekli olarak örgütlü bir şekilde hareket etmek zorunda olan eski Türk toplumunun, diğer yanda ise gündelik hayatın daha az tehlikeli olmasından dolayı toplumsal entegrasyona fazla önem vermeyen bireylerden oluşan Antik Yunan toplumlarının geliştirdikleri tanrı fikirleri arasındaki ayrılık, ateşin kökenine dair tasarımlara yansır. Yunan mitolojisindeki bu bencil baştanrı tasarımının doğurduğu önemli bir sonuç da intikam fikridir.

İntikam

Prometheus'un ateşi çalması sonucunda Zeus, intikam hırsı ile Pandora'yı ölümlü insanlara gönderir ve insanlar kötülüğün farklı biçimleri ile tanışır (Hesiodos, 2017:25-26). Güzel bir kadın olarak Zeus'un emri ile Hephaistos tarafından toprak ve suyun karışımı ile yaratılıp içine insan sesi ve gücü konulan Pandora'nın yaratılışına pek çok tanrı katkı sunar. Athena, ona el işlerinde beceriyle birlikte süslü bir kuşak verir; Afrodite şehvet ekler, Hermeias bir köpek yüreği ile tilki huyu ekleyip göğsüne yalan ve fitne doldurur, Kharitler ve Peitho onun boynuna bir gerdanlık takar, Horalar bahar çiçekleri ile donatırlar ve bütün tanrıların hediyesi anlamına gelen "Pandora", insanlara gönderilir (Hesiodos, 2017:50-52). Hesiodos, *Theogonia*'da Pandora'nın gönderilişini anlattığı kısmın devamında bu kötülüğü kadın cinsi ile bağdaştırarak oldukça net mizojinist söylemlerde bulunarak Pandora'nın yollanmasını "*kadınlar soyunu ölümlü insanlara baş belası olarak gönderilmesi*" diye tanımlar (2017:26).

⁷ Diğer üç anlam ise ateş, yaratıcılık ve iştir (Dougherty, 2006:18-20).

Modern dünyada “cinsiyetçilik” etiketi ile tanımlanabilecek bu yaklaşımda ateşin dışıl yönüne bir göndermenin yapıldığı açıktır.

Ateşin tanrılardan çalınması ve tanrıların öfkesinin sonuçlarına dair en güçlü yansıma Aiskhylos’un *Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı tragedyasında görülür. Eserin ilk bölümünde Prometheus’un zincire vurulduğu esnada özellikle Kratos’un sözlerinde kendini gösteren acımasızlık, ateşi tanrılardan çalıp insanlara vermenin affedilmesi mümkün olmayan bir suç olarak kabul edildiğini göstermeye yeter (2015:1-5). Bu sahnede Hephaistos’un, kahredici kaba gücü temsil eden Kratos’a nazaran daha ılımlı ve vicdanlı tavrı, Prometheus açısından hiçbir olumlu sonuç doğurmaz ve öykünün sonunda onun çivilendiği kaya parçalanır, kayaların arasında kalan Prometheus’un ciğeri, bir kartal tarafından yenir, ciğerin yenen kısmı Zeus tarafından yeniden yaratılır ve bu sonsuz ıstırap sürer gider (2015:43).

Görüldüğü üzere Yunan mitolojisinde, esirgeme, çalmayı; çalma ise intikamı doğururken Türk mitolojisinde bu yapısal örüntünün ilk evresi olan esirgeme bulunmadığı için ona bağlı olarak doğacak diğer halkalar da ortaya çıkmamıştır.

Dışıl kimlik

Yunan mitolojisindeki Pandora’da belirginleşen bu intikam teması, bir başka yönüyle de ateşin dışıl kimliğine gönderme yapar. Türk mitolojisinde de ateşe dair tasarımlarda dışıllığı andıran göstergeler bulunmaktadır. Aslında ateşin dışıllığına dair tasarımlar farklı ulusların mitolojilerinde de görünen oldukça yaygın bir temadır (Frazer, 2018:282). Bununla birlikte Hesiodos’un dillendirdiği kadın karşıtı tutumu andıran fikirler Türk mitolojisindeki ateş tasarımlarında görülmez. Aksine, Ülgen’den ateşi alarak insanlara götürülen onun kızlarıdır (Radloff, 1994:136). Od Tengri olarak tanımlanan figürün dişi olduğu bilinmektedir (Roux, 2000:84). Ek olarak ocağın iyesine dair tasarımlar da Türk dünyasının tamamında dışıl bir karaktere sahiptir. Kişiselleştirilen ateşin farklı Türk topluluklarındaki adlandırmalarında görülen “ana” ifadesindeki ortaklık, ateşin cinsiyetine işaret eder (Harva, 2015:197).

Akıl

Her iki mitolojide de ateş ve akıl arasında bir ilişkinin varlığı göze çarpar. Türk mitolojisinde insanlara ateşi vermesi için kızlarına doğru ilerleyen Ülgen, sakalına basıp düşüp yuvarlanınca kızları kahkaha ile güler ve Ülgen öfkelenerek ateşin tekniğini açıkça tarif etmeden kızlarının yanından ayrılır. Ülgen’in kızları ateşin nasıl icat edileceğini akıllarını kullanarak çözerler (Radloff, 1994:136). Buna benzer bir şekilde Yunan mitolojisinde de Prometheus, diğer üç kardeşi olan Atlas, Menoitios ve Epimetheus ile birlikte; akıl ile belirginleşen bir titan ailesinden gelmektedir. Zeus’un bu aileye karşı özel bir hınç beslemesi ve bu dört kardeşin de tüyler ürpertici sonlara sahip olması, Erhat tarafından onların akıl yönünden yetkin olmaları ve bunun Zeus tarafından kiskanılmasına bağlanır (2007:255). Zeus, bu kardeşleri kiskanır çünkü akıl onun tartışmasız tahakkümünün temel anahtarıdır. Sonuç olarak hem Türk hem de Yunan mitolojisinde ateşi, tanrılar dünyasından alarak insanlara götürülen kahramanların akılları üzerinden belirginleşmelerine dair bir ortaklıktan söz edilebilir.

Aile

Türk mitolojisinde ateşin aileyi andıran bir anlama sahip olduğu bilinmektedir. Ev içinde ateşin yandığı ocak, ailenin merkezi olduğu kadar o ailedeki sürekliliğin de sembolik bir ifadesidir. Türkçede daha sonra “oda” kelimesine dönüşecek olan “otağ” sözcüğü, kaynağını “od” kavramından alır ve “odak” anlamında kullanılan “ocak” sözcüğü de ateşin, bireyleri yakınlaştırarak toplumsallığın üretilmesindeki işlevine işaret eder (Çelik, 2020:52). Bu fikirler Sibirya’daki Türk topluluklarında olduğu gibi (Harva, 2015:189-190), Anadolu’da da varlığını sürdüren pek çok inanç doğurmuştur. Eski Türklerin örgütlenme biçimlerini açıklamaya çalışan Hassan, ateşe dair inanç ve mitolojik tasarımlara bu amaçla yaklaşır ve “*Altay şamanlığında ateşin keşfi ve ateşin yeryüzüne inişini anlatan efsaneler, kandaşlığın özgün gelişimine ilişkindir*” (2000:184-185) diyerek örgütlü yapıların temelini oluşturan aile ve ateş arasındaki sembolik ilişkiye dikkat çeker.

Yunan mitolojisinde de ateş ve aile kurumları arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Odysseus; on yılı Truva Savaşı, on yılı da yolculuk olmak üzere yirmi yıl sonra yurduna dönüp eşinin etrafındaki talipleri öldürüp evine kavuştuğunda ilk iş olarak hizmetçilerine kocaman bir ateş yaktırır (Homeros, 2014b:384). Buna ek olarak Türk mitolojisinde aileyi temsil eden ocağın yaptırım gücünü de kendinde barındıran koruyucu iyelerinin varlığına dair tasarımların benzerlerine Yunan mitolojisinde rastlanmaz.

Tören

Her iki mitolojide de kutsal törenlerin vazgeçilmez unsuru ateştir ve ateşin törensel niteliğinin özellikle cenaze uygulamalarına yansıdığı görülür. Eski Türk toplumundaki defin biçimlerinden biri olan bedeni ateşte yakma uygulamalarına (Roux, 1999:154) benzer biçimde Truva savaşının önde gelen kahramanları olan ve *İlyada*’da ayrıntılarıyla anlatılan Akhilleus, Patroklos ve Hektor’un cenaze törenlerinde merkezde ateş bulunur. Destanın, kalıplarla örülü yapısının bir sonucu olarak *İlyada*’da bir kavram olarak ateşin geçtiği yerlerde bu kavramdan istikrarlı biçimde “Hephaistos’un ateşi” diye bahsedilir. Söz gelimi Patroklos’un cenaze töreninde yakılan ateş bu şekilde tanımlanır (Homeros, 2014:492) ve dahası bu eğilim *Odysseia*’da da sürer. Destanın sonunda Ölüler ülkesinde karşılaşan ruhların konuştuğu bölümde Akhilleus’un görkemli cenaze töreninden bahsedilirken onun naaşını Hephaistos’un ateşinin yaktığı vurgulanır (Homeros, 2014b:399). Öte yandan Sibirya Türklerinde törenlerin başlangıcını işaret eden biçimde bir ateş yakılması ile Olimpiyat oyunlarının başlangıcını işaret eden tören arasında bir benzerlikten söz edilebilir.⁸

Zanaat

Aiskhylos’un *Zincire Vurulmuş Prometheus*’unun ilk sahnesinde Kratos, Prometheus’un suçunu betimlerken ateşi, “Hephaistos’un şeref payı ve tüm sanatların kaynağı” diyerek tanımlar (2015:1). Yine Prometheus, koro ile konuşurken koro ona suçunun ne olduğunu sorduğunda Prometheus, Zeus ve Olimposlu diğer tanrılara karşı

⁸ Hobsbawm’ın tabiriyle icat edilmiş gelenek (Hobsbawm ve Ranger, 2006) olarak tanımlanabilecek Olimpiyat ateşi geleneği her ne kadar XX. yüzyılda biçimlenmiş olsa da uygulamanın kaynağı Prometheus miti ile bağdaştırılmaktadır.

insanların yanında olduğunu, insanlara umudun ne olduğunu öğrettiğini ve onlara tüm sanatların kapılarını açacak olan ateşi verdiğini dile getirir (Aiskhylos, 2015:12). Bu ifadelerde umut ile tüm sanatların anahtarı olan ateşin aynı işlevde dillendirilmesi; ateşin insanlar açısından geleceğin tasarlanmasındaki önemine işaret eden bir ayrıntıdır.

Ateşe sahip olmanın alet üretimini pekiştirerek insanın uygarlaşmasında itici bir güç olduğuna dair kabuller, Yunan mitolojisinde yaygın olarak vurgulanır. Bu vurgu, Hephaistos üzerinden kişileştirilmiştir. Tanrıların saraylarını inşa eden ustanın Hephaistos olduğu, *İlyada*'da düzenlenen bir şölenin sonunda tanrılar evlerine dağılırken vurgulanır (Homeros, 2014:22). Hephaistos; Zeus ve Hera'nın yatak odasını (Homeros, 2014:309), Agamemnon'un mızrağını (Homeros, 2014:26), Zeus'un sarayındaki cilalı kemerleri (Homeros, 2014:433), Zeus'un asasını (Homeros, 2014:26) ve Diomedes'in zırhını yapar (Homeros, 2014:163). Ustalık ve yapı söz konusu olduğunda Hephaistos'un adı *Odysseia*'da da bolca geçer. Menelaos'un Telemakhos'a hediye olarak sunduğu sağrak (Homeros, 2014b:74), Alkinoos'un sarayının önündeki altın ve gümüşten yapılmış olan köpek heykelleri (Homeros, 2014b:116), Akhilleus'un cenaze töreninde annesinin getirdiği sağrak da Hephaistos'un elinden çıkmış eserlerdir (Homeros, 2014b:399).

Truva Savaşı'na müdahale etmek isteyen Hera, Zeus'u uyutması için Uyku'ya yalvarırken eğer isteğini gerçekleştirirse ona oğlu "ünlü topal Hephaistos" tarafından yapılan bir taht hediye edeceğini dile getirir (Homeros, 2014:306). Akhaları püskürtmeye çalışan Truvalıların başında yürüyen Phoibos Apollon betimlenirken onun kalkanının "Demirci Hephaistos" tarafından üretildiği vurgulanır (Homeros, 2014:326). Akhilleus, Truvalıların başarıları üzerine denizler tanrıçası Thetis'ten yeni silahlar istediğinde, Thetis yeni silahların üretimi konusunda Hephaistos'tan yardım alır. Topallığı yüzünden annesi Hera, oğlundan utanıp onu gizlemeye çalıştığına Thetis ve Eurynome, Hephaistos'a sahip çıktığı için Hephaistos duyduğu minnetle yardım edeceğini dile getirirken "körüğünü kuracağını" vurgular (Homeros, 2014:410). Bu vaatte öne çıkan körük, Hephaistos'un becerisinin temelinde onun ateşin iyisi olması niteliğinin bulunduğunu gösterir. Nitekim bu demirci tanrı, ateşi kullanarak Akhilleus için eşi görülmedik bir kalkan üretir. Tarımdan savaşa, ticaretten dansa, iktidardan tanrılara kadar uzanan oldukça geniş sembolleri içeren çizimlerle biçimlenen bu özel kalkanın nitelikleri *İlyada*'da 150 dize boyunca anlatılır. Buradaki sembollerin tamamı birleştiğinde, ancak örgütlü yaşamla geliştirilmesi mümkün olan kültürel örüntüler açıkça ortaya çıkar. Bu örüntünün temelinde ise ateş yer almaktadır. Hephaistos, bu eserini üretmeye körüklerine verdiği ateşi güçlendirme emriyle başlar.

Odysseus'un bedensel güzelliği betimlenirken de kahraman, Hephaistos'un yetiştirdiği ustaların sanat eserlerine benzetilir (Homeros, 2014b:109,390). Ateşe hükmeden bu tanrının betimlenmesinde ustalığa dair fikirler öylesine baskındır ki bu metinleri okurken bir inşa ve ustalık betimlemesi başladığında, ozanın çok kısa sürede sözü Hephaistos'a getireceği kolaylıkla anlaşılır. Hephaistos, topal olmasına karşın öylesine beceriklidir ki kendini aldatan eşi Aphrodite ile Ares'i yatağına kurduğu zincirli bir düzenek sayesinde sevişirken yakalar ve sonrasında diğer tüm tanrıları çağırarak onları teşhir eder (Homeros, 2014b:134-137).

Türk mitolojisine dair metinlerde, Yunan mitolojisinde zanaat faaliyetlerinin ateş ile bağdaştırılmasına benzer bir temayı barındıran herhangi bir veri saptanamamıştır. Bu konuda iki mitoloji arasında oldukça net bir ayırım bulunur.

Ateş ve demir

Demirci tanrı Hephaistos'un ateşle olan ilişkisinin bir başka yansıması da tanrıların Truva Savaşı'nın gidişatı üzerine Zeus'un sarayında toplanıp ikiye bölünüp karşı karşıya geldiği sahnede ortaya çıkar. Bu kutuplaşmada "*burgaç burgaç akan koca ırmak*" Skamandros ile Hephaistos; yani su ile ateş karşı karşıya gelir (Homeros, 2014:435). Anlatının devamında Akhilleus, Truvalı savaşçıları birer birer kesip öldürürken bu duruma öfkelenen ırmak tanrı Skamandros, yatağından çıkarak çılgınca Akhilleus'u kovalamaya başlar. Akhaların tarafını tutan ve bu durumu gören Hera, oğlu Hephaistos'u çağırarak Akhilleus'u kurtarır. Hephaistos, üfleyerek devasa bir ateş yakar ve Skamandros'u kaynatmaya başlar. Skamandros'un etrafındaki her şey küle döner ve ırmak tanrı pes eder (Homeros, 2014:462-464). Bu sahne, *İlyada*'da Hephaistos'un ateşi kullanarak geleceği açıkça biçimlendirdiği en etkili sahnedir çünkü bu zafer Truvalılar açısından büyük bir bozğundur. Akhalara zaferi, topal demirci Hephaistos, ateş ile getirir.

Türk mitolojisinde ateş ile bağlantılı kurtarıcı demirci imajı, Reşidüddin tarafından yazıya geçirilen ve daha sonra araştırmacılar tarafından "Ergenekon" olarak adlandırılan anlatıda görülür. Anlatı içerisinde düşmanlardan kurtulmak için dağların arasına gizlenip dört yüz yıl boyunca orada yaşayarak sayıları artan halk, dağların dışına çıkmaya karar verdiğinde çıkış yolu bulunamaz. Bunun üzerine bir demirci çıkarak dağın bir bölümünde bulunduğu demir madeninin eritilmesi ile oradan kurtulabileceklerini söyler. Devasa bir ateş yakarak bu öneriyi uygulayan Türkler, özgürlüklerine kavuşur (Reşidüddîn'den akt. Ögel, 1989:63). Uğur Çerikan, ateşe hükmederek kurtuluşun öncüsü olan bu demirciyi yarı tanrı olarak tanımlar (2018:317). Çobanoğlu, Ergenekon'dan çıkışın, alegorik bir biçimde Türklerin ormanlardan bozkıra çıkışını vurgulayan bir anlatı olduğunu dile getirir (20001:70). Önemli bir toplumsal sıçrayışa işaret eden, bu sembolik değeri yoğun anlatı içerisinde ateşe hükmeden demircinin kurtarıcılığı, özellikle baharın gelişi gibi bazı periyodik kutlamalarda icra edilen ritüellerle toplumsal olarak anımsanır. Bedensel hareketlere dayalı olarak biçimlenmiş olan ve toplumsal hafızada belli bir olayı canlı tutarak örgütlü yapıyı korumayı hedefleyen törensel demir dövme geleneğinin uygulanmasına dair verileri, Türk dünyasının farklı tarihi dönem ve coğrafi alanlarında bulmak mümkündür. Roux, Türk mitolojisinde ateş sayesinde demircilerin özel bir konum kazandığını söyler (2000:84). Dolayısıyla hem Türk hem de Yunan mitolojilerinde ateş sayesinde demire biçim verilmesi sonucunda geleceğin tasarlandığı görülür.

İnsanın ayrıcalığı

Türk ve Yunan mitolojilerinde ateşin insanlar tarafından elde edilmesi esnasında insanlar ve hayvanların yaşama dair bilgi ve donanımları üzerinden bir çatışmaya girmelerine dair fikirler de ortaklık göstermektedir. Homeros'un metinlerinin yazıya geçirilmesinden sonraki dönemlerdeki filozoflardan biri olan Platon'a göre, Prometheus'un kardeşi olan ve isminin anlamı "öngörüsüz" olan Epimetheus, canlılara çeşitli yetenekleri dağıtmakla görevlendirilince, elinde olan tüm yetenekleri karşısına

çıkan ilk hayvanlara verir ve insana verebileceği hiçbir özellik kalmaz (2009:403-405). Doğa karşısında oldukça donanımsız olan insanın bu sorununu, isminin anlamı “uzağı görebilen” olan Prometheus, bu türe ateşi vererek çözecektir. Buna benzer bir çatışma, daha açık biçimde Altay Türklerinin ateşe dair anlattığı bir mitte de görülür. Buna göre yeryüzündeki ilk insan olan Targın Neme, yiyeceklerini doğadan elde edip yaşarken, havalar soğuyup da kış ile karşılaşınca beklemediği zorluklarla savaşıyor ve bahar gelene kadar zar zor hayatta kalır. Yeniden yaz geldiğinde doğadaki tüm yiyecekleri toplayarak kışa hazırlık yapar. Bu defa da hayvanlara, yiyecek bir şey kalmaz ve hayvanlar birleşerek Ülgen'e şikâyete giderler. Bu durum karşısında Ülgen, toprakta yetişen bitkileri yeme hakkını hayvanlara verirken insana da hayvanları yeme hakkını verir ve ateşe duyulan ihtiyaç böylece doğmuş olur (Verbitski'den akt. İnan, 2000:66). Görüldüğü gibi her iki toplumun mitolojisinde de insanın ateşe sahip olması, bir tür olarak onun hayvanlara karşı sahip olduğu konumu güçlü kılan bir anlama sahiptir.

Sonuç

Türk mitolojisinde başlangıçta var olmayan ateş bir şekilde icat edilir ve böylelikle kullanılır. Türk mitlerinde ateşin nasıl icat edildiği ve onu yakmak için kullanılan en eski teknikler hakkında açık tarifler bulunur. Yunan mitolojisinde ise ateşin ilk kez nasıl ortaya çıktığına dair herhangi bir açıklama bulunmaz. Bu durum, Antik Yunan düşüncesinde ateşin, evrenin temel maddelerinden biri olarak kabul edilmesi ile ilişkili olabilir. Bu açıdan Yunan mitolojisinde daha edilgen ve doğaya bağımlı bir insan ve tanrı sunumu yer alırken Türk mitolojisinde daha aktif ve doğa üzerinde bir tahakküm kurmaya daha teşne bir tanrı ve insan sunumu dikkat çeker.

Her iki mitolojide de bir şekilde ateşin kaynağı tanrılar, insanlara ulaşmasındaki anahtarı akıl ve tecessüm aracı yıldırımdır. Ateş temasını işleyen Türk mitlerindeki paylaşımcı tanrı fikrine nazaran Yunan mitolojisinde insanlardan bunu sakınan bir tanrı fikri göze çarpar. Yunan mitolojisindeki esirgeme-çalma-intikam şeklindeki üç aşamalı yapısal örüntü, Türk mitolojisinde yoktur.

Yunan mitolojisindeki ateşe dair anlatılar, çok daha uzun ve karmaşık metin örüntülerinin içerisine yerleştirilmiş pasajlar olarak sunulduğu için, yorumsamaya ve anlam çıkarmaya daha elverişli bir konumdadır. Hephaistos üzerinden gösterilen ateşe hakimiyet ve zanaatkarlık arasındaki ilişkinin baskın şekilde hissedilmesi bu durumla ilişkili olarak değerlendirilebilir. Türk mitolojisinde ise ateş ve zanaat arasında açık bir ilişkiye rastlanmaz.

Her iki mitolojide de ateş, demirin işlenmesine neden olan teknolojik bir dayanak olarak kabul edilir. Bu açıdan demircilik mesleği ile ateşe hükmetme arasında bir ilişki yakalanmış ve demircinin kurtuluşa götüren bir kahraman olarak kabul edilmesi durumu belirginleşmiştir. Son olarak her iki toplumun mitolojilerinde de ateş, bir tür olarak insanı diğer hayvanlara nazaran güçlü kılan bir araç olarak yorumlanmıştır ve aile kurumunu sembolize eden bir anlam üstlenerek örgütlü yapıların temeline konumlandırılmıştır.

KAYNAKLAR

- AİSKHYLOS (2015). **Zincire Vurulmuş Prometheus**. (çev.: A. Erhat ve S. Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- ANOHİN, A. Viktorovich (2006). **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**. (çev.: Z. Karadavut ve J. Meyermanova), Konya: Kömen.
- BACHELARD, Gaston (1995). **Ateşin Psikanalizi**. (çev.: A. Yiğit), İstanbul: Bağlam.
- BEKKİ, Selahattin (2007). "Ateş Etrafında Oluşan Halk İnançları ve Nevruz Ateşi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi**. S: 41, ss: 249-254.
- BORATAV, Pertev Naili (2000). **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**. İstanbul: Gerçek.
- COCCHIARA, Giuseppe (2017). **Avrupa'da Folklor Tarihi**. (çev.: Y. Özer), Ankara: Geleneksel.
- ÇELİK, Adil (2020). **Kırgız Arkaik Destanları ve Mitoloji**. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- ÇIBLAK, Nilgün (2007). "Tahtacılar da Ateş ve Ocak Kültü", **2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı**. Ankara: THAMER. ss: 671-686.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2001). "Türk Mitolojisi", **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I**. Ankara: AKM.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2005). **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**. Ankara: Akçağ.
- DİLEK, İbrahim (2007). "Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar Törenler ve Bazı Efsaneler", **Bilig**. S: 43, ss: 33-54.
- DOUGHERTY, Carol (2006). **Prometheus**. London & New York: Roudledge.
- DORSON, Richard (2011). **Günümüz Folklor Kuramları**. (çev.: S. Gürçayır ve Y. Özay), Ankara: Geleneksel.
- EKİCİ, Metin (2014). "Kuramlar ve Yöntemler", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**. (ed.: M. Ö. Oğuz vd.), Ankara: Grafiker.
- ELİADE, Mircea (2001). **Mitlerin Özellikleri**. (çev.: S. Rifat), İstanbul: Om Kuram.
- ERHAT, Azra (2007). **Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul: Remzi.
- ESİN, Emel (2001). **Türk Kozmolojisine Giriş**. İstanbul: Kabalıcı.
- FRAZER, James George (2018). **Ateşin Kökenine Dair Mitler**. (çev.: D. Uludağ), İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- HARARİ, Yoav Noah (2015). **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi**. (çev: E. Genç), İstanbul: Kolektif Kitap.
- HARVA, Uno (2015). **Altay Panteonu: Mitler Ritüeller İnançlar ve Tanrılar**. (çev.: Ö. Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

- HASSAN, Ümit (2000). *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Alan.
- HESİODOS (2017). *Theogonia – İşler ve Günler*. (çev.: A. Erhat ve S. Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- HOBBSAWM, Eric ve RANGER, Terence (der) (2006). *Geleneğin İcadı*. (çev.: M. M. Şahin), İstanbul: Agorakitaplığı.
- HOMEROS (2014). *İlyada*. (çev.: A. Erhat ve A. Kadir), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- HOMEROS (2014b). *Odysseia*. (çev.: A. Erhat ve A. Kadir), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İNAN, Abdülkadir (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KIRCI, Emine (1998). "Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar" *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: TDV.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2016). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Konya: Kömen.
- OZAN, Meral (2011). "Türklerde Ateş Kültü ve Yeni Gün Anlayışı", *Kültür Evreni*. Yıl: 3, S: 9, ss: 21-29.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989). *Türk Mitolojisi: Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖGEL, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi: Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- PLATON (2009). *Diyaloglar*. (çev.: T. Aktürel), İstanbul: Remzi.
- PYNE, Stephen J. (2001). *Fire: A Brief History*. Seattle and London: University of Washington Press.
- RADLOFF, Wilhelm (1994). *Sibirya'dan II*. (çev.: A. Temir), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- ROUX, J. Paul (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (çev.: A. Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı.
- ROUX, J. Paul (2000). "Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I*. (ed.: Y. Bonnefoy), (çev.: L. Yılmaz). Ankara: Dost.
- SOKOLOV, Yuri M (2009). *Folklor: Tarih ve Kuram*. (çev.: Y. Özer), Ankara: Geleneksel.
- TANYU, Hikmet (1976). "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar" *I. Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri IV. Cilt: Gelenek Görenek ve İnançlar*. ss: 283-304.
- THOMPSON, Stith (1955-1958). *Motif-Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. Volume 6.1 Index A-K. Bloomington: Indiana University Press.

UĞUR ÇERİKAN, Fidan (2018). *Türk Kültüründe Demir*. Ankara: Grafiker.

UHRİ, Ahmet (2003). *Ateşin Kültür Tarihi*. Ankara: Dost.